

UNIVERSITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ

Institut mezioborových studií Brno

**Úloha sociálního zabezpečení v sociálním systému
České republiky po vstupu do Evropské unie**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Mgr. Ivo Svoboda

Vypracoval:

Václav Kácl

Brno 2005

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Úloha sociálního zabezpečení v sociálním systému České republiky po vstupu do Evropské unie“ zpracoval samostatně a použil jen literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....

Václav Kácl

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Mgr. Ivu Svobodovi, za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Brno, 20. dubna 2005

Václav Kácl

OBSAH

Úvod	1
1. Historický vývoj sociální problematiky v Evropě	3
1.1. Kořeny vzniku sociální solidarity a pomoci	3
1.2. Sociální stát – stát blahobytu (welfare state)	8
1.3. Dílčí závěr	11
2. Současný stav sociální politiky v Evropské unii	13
2.1. Tři modely evropské sociální politiky	13
2.2. Evropská sociální charta	16
2.3. Zakotvení sociální politiky v Evropské ústavě	19
2.4. Dílčí závěr	22
3. Sociální systém v České republice	24
3.1. Základní rysy sociálního systému v Československu a České republice	24
3.2. Ústavní zakotvení sociálních práv občana	30
3.3. Současný systém sociálního zabezpečení a jeho úloha	32
3.4. Dílčí závěr	37
4. Hospodářské a sociální aspekty vstupu České republiky do Evropské unie	40
4.1. Ekonomické souvislosti integrace	40
4.2. Národní akční plán sociálního začleňování České republiky do Evropské unie na léta 2004 – 2006	43
4.3. Koordinace politik sociálního zabezpečení v Evropské unii	48
4.4. Dílčí závěr	52
Závěr	54
Resumé	58
Anotace	60
Literatura a prameny	62

Úvod

Sociální zabezpečení jako součást sociální politiky a jako prostředek k uskutečňování jejích krátkodobých i dlouhodobých cílů můžeme chápat jako soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž prostřednictvím a pomocí se předchází následkům sociálních problémů občanů, vznikajících např. nedostatečnou péčí o zdraví, o nezaměstnané, o důchodce a invalidy atd.[8]

Stav sociálního zabezpečení, resp. vzájemné solidární pomoci, péče apod., odpovídá vždy dané historické etapě, vývojové a hodnotové úrovni společnosti a jejímu sociálnímu úsilí. Lidé ve všech svých vývojových etapách vyžadují sociální bezpečí, které je přirozenou, vědomou i podvědomou hodnotou jejich chování. Tato přirozená lidská potřeba se postupem času mění a prohlubuje. Přibližně od 18. a 19. století se rozšiřuje i o bezpečí proti rizikům politického a hospodářského života, což postupně vyvolává požadavek zajištění určitého životního standardu.

S rychlým průmyslovým rozvojem, zejména v předminulém století, dochází k závažné změně životních podmínek, charakteru a způsobu práce, pracovních podmínek a ke změně kvality života vůbec. Tyto změny jsou doprovázeny nárůstem sociálních rizik pro většinu občanů. Proto je nutné budování a zkvalitňování státních a společenských struktur nejen k jejich odstraňování, ale i předcházení a omezování. Demokratické státy tak činí zdokonalováním svého zákonodárství a jeho realizací prostřednictvím všech svých ústavních orgánů ve spolupráci s regionálními a místními volenými institucemi i za pomoci společenských organizací doma i v zahraničí.

Chceme-li porozumět současnému stadiu vývoje sociálního fenoménu u nás a ve světě, musíme analyzovat základní tendence společenského vývoje zejména koncem 19. a v průběhu minulého století, kdy začíná a rozvíjí se výrazně úloha státu, který ve své pravomoci vytváří určité prvky státní sociální politiky. Politické a hospodářské aspekty tohoto období se nutně projeví ve vyostření sociálních problémů obyvatelstva a donutily většinu zvláště evropských zemí orientovat se na tzv. silný sociální stát - „welfare state“. Idea takového státu se víceméně postupně realizuje od konce třicátých let prakticky po současnost, i když je třeba konstatovat, že se značnými potížemi a problémy. V posledních desetiletích 20. století se ukázalo, že sociální problematika přesáhla státní či národní rámec, jelikož se projevila nutnost politické a ekonomické koordinace nejdůležitějších sociálních opatření nejen k udržení, ale i ke zkvalitnění životní úrovně obyvatelstva. Otázka nadnárodní solidarity v uplatňování sociální politiky v Evropě patří tudíž k nejdůležitějším úkolům zakládajících i nově přijatých států Evropské unie, mezi něž patří od 1. května 2004 i naše republika.

Cílem mé bakalářské práce je pokusit se objasnit úlohu sociálního zabezpečení jako součásti sociálního systému v České republice nejen na historickém pozadí vývoje mezilidské solidarity, ale především v kontextu současné doby, kdy se naše republika začlenila do společenství Evropské unie. Potvrdit, že sociální zabezpečení, resp. sociální systém České republiky, dostatečným způsobem plní svou základní úlohu při transformaci české společnosti do podmínek sociálně tržního prostředí a svou úlohou, úrovní a základními přístupy k řešení sociální problematiky, je srovnatelný se sociálními systémy členských zemí Evropské unie a umožňuje bezproblémovou koordinaci opatření v rámci sdílené politiky sociální.

1. Historický vývoj sociální problematiky v Evropě

1.1. Kořeny vzniku sociální solidarity a pomoci

Již na úsvitu lidské civilizace vznikla potřeba vzájemné pomoci, která byla naprosto přirozená a spočívala v zásadě na rodové a kmenové pospolitosti. V některých starověkých státech (Řecko, Řím) se k získání obživy, jako základní potřeby lidské existence, např. přidělovala půda válečným vysloužilcům, poskytovala se určitá pomoc vdovám a sirotkům po bojovnících nebo chléb svobodným občanům. Vyskytovala se péče o slepé, hluché a tělesně postižené, ale z hlediska současnosti je třeba poznamenat, že tato pomoc, kterou můžeme charakterizovat jako určité prvky sociálního zabezpečení, zahrnovala pouze jistou komunitu, skupinu lidí (ne stát) a byla poskytována jen na vymezenou dobu. Byla sice veřejného rázu, ale vyznačovala se nahodilostí.[19]

Sociální pomoc mezi lidmi a úloha existujícího společenství a státu ve starověké Evropě (Athény, Sparta, Řím), byla zárodečnou fází celkového pojetí demokratických tendencí ve vývoji lidstva, o nichž podali svědectví také největší myslitelé antiky – Platón, Aristoteles a Augustinus [2], když hledali odpověď na otázku, kdo je člověk a jaké je jeho místo a úloha ve společnosti. „*Zóon politikon*“ (Aristotelova charakteristika člověka jako tvora společenského), je živá bytost nadaná řečí, která zakládá Polis neboli Obec. Založením Obce začíná na Zemi něco zcela nového, s člověkem a skrze člověka proniká do vesmíru nový pořádek.[6]

Ve středověku z objektivních příčin (rozpory mezi feudálem a poddaným) sílí potřeba péče o chudé. Měla většinou dobročinný charakter a byla do značné míry nahodilá a neorganizovaná. Nositeli této

péče byly zpravidla šlechta a církve a teprve na sklonku středověku (15. století) lze zaznamenat určitou aktivní účast obcí (většinou pomoc na základě církevních sbírek). Ve středověku vznikají a rozšiřují se různé zájmové spolky, zejména spolky tovaryšů, cechy mistrů, horní bratrstva, dochází i k zakládání podpůrných bratrských pokladen pro pomoc horníkům neschopným práce apod.[19]

Jedním z vážných problémů tohoto věku byla otázka bezdomovců. Rostoucí tuláctví, žebrota i kriminalita vedly k tomu, že stát a jeho vládnoucí feudálové byli nuceni přijmout rozhodnutí ke zmírňování těchto problémů, jež měla většinou represivní charakter. Ze sociálních opatření je možno uvést takové, jímž se v 17. století v Anglii bohatým ukládala povinnost platit příspěvky na pomoc chudým a opuštěným lidem. Jde v historii o uznávaný první případ zavedení určité formy daně, sloužící péči o chudé. Obdobné příklady sociální pomoci lze zaznamenat i ve Francii, Německu a Rakousko-Uhersku. Úloha státu v této oblasti vystupuje pomalu do popředí, i když je stále okrajová. Převládal názor, že péče o praceneschopné lidi je věcí soukromou a církevní. Chudoba z hlediska státu byla nevýznamný společenský problém, který v souladu s feudálním partikularismem řešily nejprve církve, místní vrchnost, obec a cech. Např. ve Francké říši vyslovil církevní koncil zásadu, že každý biskup má čtvrtinu svých příjmů věnovat péči o chudé a nemocné a farnosti měly pečovat jen o chudáky bydlící v jejich obvodu. Karel Veliký nařídil v 9. století, aby kláštery zřizovaly „domy pro hosty“ a šlechta, aby se starala o praceneschopné na svých panstvích. Karel Veliký a Ludvík Pobožný (9. století) podporovali církevní charitu ze státních prostředků atd. V otázce sociální péče a pomoci nelze podcenit ani vliv významných sociálních reformátorů a později utopických socialistů, z nichž mezi nejvýznamnější patří Thomas More (1478-1535), Thomas Campanella

(1586-1639), Charles Fourier (1772-1837), Saint-Simon (1760-1825), Robert Owen (1771-1858). Filosofické přístupy posledních tří myslitelů k sociální problematice patří již více do období začátků kapitalismu, tedy novověku. Např. Thomas Campanella ve své knize *Sluneční stát* dovozuje, že sociální péče nesmí být jen věcí dobré vůle, ale i ekonomické činnosti a výroby, jelikož spravedlnost a sociální péče jsou výrazem hojnosti.[16]

Za významný mezník dějin lidstva obecně a vývoje sociální otázky zvláště je možno pokládat průmyslovou revoluci v Anglii v 17. století, i když po ní dále převládaly v Evropě relativně dlouhou dobu vztahy feudální, a to zejména ve střední a východní Evropě, kde je možno sledovat až do poloviny 18. století jejich stabilizaci.[7]

V souvislosti s vývojem kapitalistického systému společnosti v jeho počátcích je nutné se zmínit o nejvýznamnějších událostech, které vytvořily zásadně nové kvality společenské a sociální struktury v etapě přeměny feudálních útvarů v novověké státy. Všechny se odehrály koncem 18. a v průběhu téměř celého 19. století. Jsou to především Velká francouzská revoluce a revoluční přeměny z let 1848 - 1849. Historický význam Francouzské revoluce tkví zejména v tom, že byla nezbytnou etapou všeobecného přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Revoluce tím, že svrhla absolutismus, zrušila stavovské zřízení, vyhlásila lidské a občanské právo v nové ústavě s právem na práci, vyřešením agrární otázky, a tím, že konstituovala republiku, stala se východiskem vývoje kapitalistické společnosti nejen ve Francii, ale možno říci v celém světě. [10]

Při hodnocení významu revolučního hnutí v letech 1848-1849 je třeba mít na zřeteli jeho celoevropský charakter, ke kterému je možno

počítat i poslední vlnu chartistického hnutí v Anglii z let 1834 – 1848 pod heslem Chléb nebo revoluce. Sociální obsah tohoto hnutí, jehož iniciátory byl řemeslník William Lovett a irský právník F.D. Connor, se již od začátku vyznačoval bojem dělníků proti novému chudinskému zákonu, proti dětské práci a za tovární zákonodárství.

Francouzská revoluce měla velký historický význam pro celý evropský kontinent; zformovala demokratický a národní program vládnoucí buržoazie v řadě zemí, oslabil monarchistický absolutismus, otevřela cestu volnému rozvoji kapitalistické výroby a odstranila ve středoevropských zemích poddanství.[11]

V rámci této kapitoly o charakteristických rysech vývoje sociální problematiky se zmíním o jeho druhém období v novověku, které začíná koncem 19. století a končí druhou světovou válkou.

Závěrem 19. století dochází k řadě významných národních a mezinárodních jednání a opatření týkajících se celistvé státní sociální politiky. V roce 1890 se např. konala v Berlíně mezinárodní konference o ochraně práce, k níž dal impuls zejména německý kancléř Bismarck. Ta dospěla k závěru, že je užitečné mezinárodní usměrňování sociálně politických otázek. Konference pozitivně ovlivnila řadu opatření přijímaných v různých evropských státech. V Basileji je založen Mezinárodní ústav práce, v Německu Společnost pro sociální reformu, v Rakousko-Uhersku byla ustavena Společnost pro ochranu práce pro zlepšování životní situace dělníků, později i zaměstnanců a úředníků prostřednictvím organizované svépomoci.

První světová válka vyostřila sociální problémy většiny obyvatelstva, protože význam a konkrétní úkoly v oblasti sociální

politiky podstatně vzrostly. V roce 1919 bylo na mezinárodní konferenci ve Washingtonu (ustavení Mezinárodní organizace práce) za účasti 40 států přijato šest konvencí, jejichž zásady převzaly některé státy i do svých ústav. Tak např. bylo dosaženo dohody o osmihodinovém pracovním dnu, o zřizování státních orgánů péče o zdraví, o svobodě shromažďování aj. V platnost opět vstoupila opatření na ochranu práce, byly rozšířeny předpisy o přijímání a propouštění zaměstnanců, zvýrazněna péče o nezaměstnané, zavedla se podpora v těhotenství, prosazen nárok na dovolenou apod.

Úsilí o zvládání a řešení nově vyhlášených opatření ve sféře sociální politiky však výrazně ovlivnila a zkomplikovala krize z konce dvacátých a počátku třicátých let v důsledku krachu newyorské burzy v roce 1929. A právě zde je třeba hledat příčiny a opodstatněnost přímých regulačních zásahů států do ekonomické a sociální oblasti. Proto od poloviny třicátých let 20. století dochází postupně k rozšiřování a prohlubování státních opatření regulačního charakteru a ke zvyšování odpovědnosti státu za sociální podmínky a za celkovou životní situaci obyvatelstva. Stále více sílí úloha státu, který vedle soukromé dobročinné činnosti a veřejnoprávní péče se stává postupně hlavním a rozhodujícím subjektem sociální politiky. Někteří ekonomové a sociologové považují proto třicátá léta za mezník ve vývoji sociální politiky a od této doby se začíná hovořit o moderní státní sociální politice.

Do celkového historického vývoje v Evropě a na celém světě však opět zasáhla válka, jejíž důsledky jak na straně vítězných mocností, tak i zemí poražených vedly k aktivizaci celkových sociálních požadavků a k odpovídající reakci jednotlivých států. Většina evropských zemí se orientovala na tzv. silný sociální stát. [19]

1.2. Sociální stát – stát blahobytu (welfare state)

Mezi základní sociálně politické problémy nesporně patří dva sice protikladné, ale spolu související fenomény: blahobyt a chudoba. Oba jsou spojeny s rozdělováním a přerozdělováním životních statků, s tematikou, která patří v teorii a praxi k nejrozpornějším, a proto jsou pokládány za klíčové z hlediska fungování společnosti.

V kontextu sociální politiky je termín „blahobyt“ vnímán spíše ve smyslu dobrého, slušného životního standardu občanů a nikoliv jako extrémního bohatství určitých jedinců. Chudoba je naproti tomu vnímána jako kategorie vyjadřující deprivaci a nestandardní životní podmínky. Oba jevy se dotýkají samé podstaty sociální politiky, neboť jsou spojeny s nerovnostmi, které demokratická společnost považuje za nepřijatelné a jež musí řešit v zájmu potřeby ekonomicky efektivního a současně i sociálně žádoucího či přijatelného rozvoje.

Hospodářská a sociální politika se zvláště od třicátých let 20. století formuje ve většině zemí, zejména pod vlivem *Keynesovy teorie* (John Neville Keynes, 1852 – 1949). Stát se stává důležitým subjektem sociální politiky a sociální politika díky tomu postupně získává i svůj institucionální a legislativní rámec. K označení a zvýraznění tohoto stavu a charakteru sociální politiky jsou relevantní dnes běžně používané pojmy sociální stát, stát blahobytu („*welfare state*“), někdy „silný sociální stát“ a často i „stát veřejných sociálních služeb“.

Role státu v sociální politice, jeho význam v ní, pochopitelně není neměnná. Jako sociální jev prochází soustavným vývojem, mění se v čase podle politické a ekonomické situace i dalších specifík v jednotlivých

zemích. Sociální stát, nazývaný problematicky a relativně často státem blahobytu, je tedy jedinečným jevem v každé jednotlivé zemi a době. Současně ho však lze charakterizovat i určitými společnými univerzálními znaky. V podstatě ve svém celku je možno říci, že sociální politika nabývá v moderním státě nové kvality, vyznačující se koncepčně třemi klíčovými momenty: dobrým zdravím, dobrým vzděláním a zajištěním obyvatelstva dostatečnými příjmy s cílem vyrovnat šance při vstupu do života a zabezpečit všem občanům důstojnou životní úroveň.

[7]

Odpověď na otázku, co je sociální stát nebo stát blahobytu, není jednoduché, neboť jeho definiční jednoznačné vymezení neexistuje. Tato víceméně formální nejasnost vyplývá z překladu slova „*welfare*“, jak ho pro svůj koncept sociální politiky použil světově známý ekonom a politolog William Henry Beveridge (1879 –1963), který v roce 1942 vypracoval první komplexní systém sociálního zabezpečení v Anglii, v němž použil i termínu „*welfare state*“. Pojem označující sociální stát se teprve postupně vyhraňoval a někteří angličtí autoři dlouho používali v podstatě ve stejném smyslu i jiné termíny, např. „*social state*“, „*societal service state*“ nebo „*welfare capitalism*“, a až později se vyprofiloval jako dominantní pojem „*welfare state*“ a dokonce s přívlastkem „*social welfare state*“.

W.H. Beveridge se již v roce 1911 podílel na přípravě národního pojišťovacího zákona a o třicet let později vypracoval zprávu k situaci v sociální politice v zemi. Systém sociálního zabezpečení byl inspirován sociálními opatřeními F.D. Roosevelta z roku 1935 v USA. V obou materiálech Beveridge užil pojmu „*welfare state*“, na jehož základě sliboval Anglii, že se po válce stane „ostrovem hojnosti v moři nedostatku“, jinými slovy státem blahobytu.

Základem sociálního státu je sociální konsensus. Takový typ státu je založen na principu určité sociální solidarity, sociální soudržnosti společnosti, předpokládající solidární vztah a jednání ve prospěch sociálně potřebných občanů. V rámci této solidarity se občané s vyššími příjmy podílejí na sociálním zabezpečení občanů s nižšími příjmy a ekonomicky aktivní přispívají k úhradě sociálních dávek občanů, kteří z uznaných důvodů pracovat nemohou. Koncept takového sociálního přístupu přispíval také k harmonizaci vzájemných vztahů mezi státem a společností.[17]

Mezi teorie, které vysvětlují vývoj státu, tedy i sociálního státu, patří také různé teorie socialismu. Socialismus představuje mnoho přístupů ke společnosti a sociálnímu dění. Socialistickým teoriím, mezi které patří i marxismus, je společná snaha o překonání sociální nerovnosti. Základní principy demokratického socialismu je možno v podstatě vymezit takto: Prosperita společnosti je nadřazena blahobytu jednotlivců a závisí na sociální kooperaci a sociální solidaritě; práce je zdrojem všech hodnot; nikdo není oprávněn poškozovat nebo vykořisťovat jiné jedince, a proto je stát povinen chránit občany před poškozením a vykořisťováním jinými jednotlivci; stát je zodpovědný za prosperitu společnosti formou dohledu nad fungováním spolupráce a solidarity v celé společnosti.

Koncept sociálního státu procházel a stále prochází demokratickým obdobím změn východisek a principů, ale i programů a hodnocení. Určité krize sociálního státu se stává nejen aktuální, ale prohlubuje se, jelikož vedle ekonomických, politických a demografických výhrad a komplikací se projevuje řada dalších jevů, které přispívají k nesplnění očekávání spojených se sociálním státem (neklesá úroveň sociální nerovnosti, setrvává vysoký stupeň nezaměstnanosti, nedařilo se vymýtit chudobu

atd.). Důsledkem je zesílení kritických výhrad zejména z politických pozic, které mají společnou jen snahu o popření sociálního státu.

1.3. Dílčí závěr

Stav sociální politiky odpovídá vždy dané historické etapě, konkrétním vývojovým tendencím společnosti, její hodnotové úrovni a jejímu sociálnímu úsilí či aspiracím. Lidé si v žádné společnosti nejsou rovni, a proto člověk v sobě od pradávna cítí potřebu sociálního bezpečí. Zpočátku, poměrně dlouhou dobu, hledá ochranu a zabezpečení jen své fyzické podstaty, postupem času se však vnímání této přirozené lidské potřeby rozšiřuje a mění. Přibližně od 18. a 19. století v procesu vznikajícího a později převažujícího tržního hospodářství - kapitalismu dochází k výraznému společenskému rozvrstvení.

V závěru 19. století dochází k řadě významných jednání a k přijímání opatření, která jsou základními stavebními prvky postupně se formující celistvé státní sociální politiky. V průběhu 20. století, zejména po 2. světové válce, došlo k další aktivizaci sociálních požadavků lidí a k odpovídající reakci na ně v jednotlivých státech. Ve své celkové orientaci většina evropských zemí šla k tzv. silnému sociálnímu státu, který je prakticky až po současnost spojen s konstituováním a fungováním „státu blahobytu“ („*welfare state*“). Základem sociálního státu je sociální konsensus s pěstováním principů sociální soudržnosti společnosti.

Bez existence sociálního státu si v současnosti, ale i v budoucnu, moderní stát a společnost v podstatě nelze představit. Má nejen pomoci udržet společensky přijatelný životní standard všech občanů, zaručit aspoň minimální úroveň sociálního zabezpečení a kvalitní úroveň

veřejných sociálních služeb, ale i napomáhat k vytváření sociálně ekonomické rovnováhy industriální společnosti. Sociální stát je aktivní odpovědí na problémy moderního demokratického státu a společnosti, které nejsou zatím jinými způsoby řešitelné. [17]

Idea státu blahobytu, a jeho více či méně úspěšné uskutečňování, podstatným způsobem ovlivnila nejen sociální, ale i politický, ekonomický i kulturní vývoj v druhé polovině minulého století, což se projevilo v relativně vysokém životním standardu obyvatelstva řady zemí. Postupně však docházelo a dochází k vyostření společenských rozporů a k vážným negativním jevům ve vývoji sociální politiky, jež většina historiků, sociologů, ekonomů i politiků označuje za krizi sociálního státu. Na druhé straně však koncept sociálního státu nadále hraje významnou roli v sociálně demokratickém myšlení a chápání úlohy státu a sociálního občanství.

2. Současný stav sociální politiky v EU

2.1. Tři modely sociální politiky

Jak už bylo uvedeno, u zdroje vzniku sociální politiky na konci 19. století byly tíživé sociální problémy spojené s chudobou. Náhlé snížení životní úrovně radikalizovalo početné vrstvy obyvatelstva a mělo negativní vliv na politickou stabilitu společnosti. Způsoby reakce na tuto situaci se odrážely v charakteru sociální politiky, hlavně sociálního zabezpečení, a v procesu vytváření sociálního státu. Postupně v Evropě vznikly tři modely sociální politiky: *liberální, konzervativní a sociálně demokratický*.

1. Ideovým východiskem liberálního pojetí sociální politiky je především Velká Británie spočívající v přesvědčení, že každý člověk má nejen své svobody a svá práva, ale i své povinnosti. Je povinen v první řadě se postarat o svou existenci a budoucnost a o slušnou životní úroveň svých dětí. Přestane-li být bez vlastní viny schopen tuto svou povinnost plnit, jsou povinni se o něj postarat jeho bližní, zejména příslušníci vlastní rodiny. Teprve tehdy, kdy není nikdo, kdo by o něj mohl pečovat, přebírá tuto povinnost stát. Takový model bývá nazýván reziduální (zbylý, zbytkový), někdy rovněž beveridgeovský či atlantský. Pro liberální model sociální politiky jsou typické tyto základní rysy:

- dávky jsou poskytovány jen v takové míře, aby jejich příjemci umožňoval důstojné přežití, nikoli pohodlný život a slušnou životní úroveň,
- výše sociálních dávek je nezávislá na příjmech z předchozí pracovní aktivity, kdo chce předcházet tíživé životní situaci, musí se sám proti sociálním rizikům pojistit (úsporami, životním a důchodovým pojištěním, vlastním bydlením atd.),

- jakmile občan přestane splňovat podmínku potřeby, nárok na dávky zaniká,
- tento systém odlišuje chudobu zaviněnou od nezaviněné, sociální dávky odmítá poskytnout těm, kdo si je nezaslouží.

2. Konzervativní (pracovně výkonový, korporativistický) model vznikl v Německu, rozšířil se však v různých variantách do mnoha evropských zemí a bývá proto často nazýván modelem kontinentálním. Tento model, který je aplikován hlavně v Belgii, Francii, Itálii či Rakousku, je historicky starší než model liberální a je nazýván též bismarckovským. Jeho základem je pojištění proti sociálním rizikům, nejdříve jako nemocenské, poté úrazové a konečně jako pojištění starobní. Zpočátku bylo dobrovolné, později povinné. Konzervativní pojištění bylo spravováno společně odbory a zaměstnavatelem, zatímco úkolem státu byly dohled a garance, čímž se výrazně liší od modelu liberálního:

- dávky sociálního zabezpečení, poskytované státem občanovi v tíživé sociální situaci odpovídají příspěvkům do systému, umožňují tudíž zachovat nejen lidskou důstojnost, ale i zabránit pronikavému zhoršení životní úrovně,
- systém nerozlišuje zaviněnou a nezaviněnou chudobu,
- klienty tohoto systému sociálního zabezpečení nejsou jen chudí lidé, nýbrž všichni, kdo do něj přispívají,
- prevence vzniku sociálních problémů je společensky i ekonomicky účinnější než jejich následné řešení.

Oproti liberálnímu systému sociálního zabezpečení je jak pro zaměstnance, tak pro zaměstnavatele pochopitelně nákladnější.

3. Sociálně demokratický model se prosadil ve skandinávských zemích (Švédsko, Norsko, Finsko), a proto bývá často nazýván skandinávským.

Jeho název vznikl a postupně se rozvíjel v období dlouhodobého působení sociálně demokratických vlád (ve Švédsku od 30. let 20. století). Tvůrci tohoto modelu sociálního zabezpečení si vytkli za cíl odstranit chudobu a příliš vysokou příjmovou diferenciaci. Podstatou je rozsáhlé přerozdělování vytvořeného hrubého domácího produktu prostřednictvím nejrozličnějších státních institucí. K hlavním charakteristickým rysům sociálně demokratického modelu patří:

- vysoká odpovědnost státu za eliminaci sociálních problémů,
- klienty tohoto systému jsou prakticky všichni občané státu,
- systém je založen na prevenci vzniku sociálních problémů v ještě větší míře než v konzervativním modelu,
- odmítá chudinské dávky jako rozvracející společnost, je založen na vysoké míře solidarity mezi bohatými a chudými,
- je velmi nákladný pro zaměstnavatele i pro zaměstnance,
- jeho účinnost je podmíněna vysokou mírou zaměstnanosti a zpětnými vysokými příspěvky, aby všichni občané mohli být klienty systému, musí být současně i jeho plátcí prostředků.

Ani jeden z těchto modelů neexistuje ve své čisté podobě a postupně dochází k vzájemnému sbližování politiky sociálního zabezpečení jednotlivých evropských zemí. Všechny tři však vstupují do diskuse na téma charakteru evropské sociální politiky a evropského sociálního státu. Na vzniklé otázky týkající se příštího modelu této velmi významné problematiky se usilovně hledá odpověď na úrovni národních států i na úrovni Evropské unie.[5]

2.2. Evropská sociální charta

Pojetí evropské sociální politiky se postupně vyvíjí spolu s vývojem evropské společnosti. Dochází k postupnému rozšiřování jejího záběru. Jestliže ve svých počátcích sociální politika reagovala pouze na situace rizikové z hlediska ztráty finančního příjmu nebo jeho hlubokého poklesu a po dlouhou dobu byla víceméně synonymem sociálního zabezpečení, v současné době je problematika sociálního zabezpečení pouze jedním, i když patrně nejvýznamnějším okruhem její působnosti. Někdy se proto hovoří o evropské sociální politice v jejím úzkém pojetí a evropské sociální politice v jejím širokém pojetí, kdy její součástí kromě sociálního zabezpečení je vše, co souvisí s celkovými životními podmínkami lidí. Mezi oběma krajními póly se nachází sociální politika pojatá jako určitý doplněk hospodářské politiky a orientovaná na dvě oblasti: oblast sociálního zabezpečení a oblast zaměstnanosti.

Proměny sociální politiky jsou výsledkem reakce na nově se vyskytující problémy, na které se Evropská unie snaží reagovat svou koncepcí sociálních práv.

Zásadní význam pro systematické rozšiřování evropské sociální politiky mělo přijetí několika dokumentů celoevropského významu. Patří k nim zejména *Evropská sociální charta*, která byla podepsána v roce 1961 v Turínu. Tvoří základní rámec pro budoucí postupnou harmonizaci sociální politiky v zemích Evropské unie. Státy, které podepsaly Evropskou sociální chartu, se zavázaly, že budou uskutečňovat takovou sociální politiku, která bude chránit práva svých občanů:

1. na práci,
2. na spravedlivé podmínky práce,

3. na bezpečné a zdraví neškodící podmínky,
4. na spravedlivou odměnu,
5. organizovat se,
6. kolektivní vyjednávání,
7. právo dětí a mládeže na ochranu,
8. právo zaměstnaných žen na ochranu,
9. poradenství v povolání,
10. odborný výcvik,
11. ochranu zdraví,
12. sociální zabezpečení,
13. sociální a zdravotní pomoc,
14. užitek ze sociálních služeb,
15. právo tělesně nebo duševně postižených osob na odborný výcvik, rehabilitaci a nové začlenění do společnosti,
16. právo rodiny na sociální zákonnou a ekonomickou ochranu,
17. právo matek a dětí na sociální a ekonomickou ochranu,
18. výdělečnou činnost na území jiné smluvní strany (země EU),
19. právo migrujících pracovníků a jejich rodin na ochranu a pomoc.

Revidovaná Evropská sociální charta byla podepsána ve Štrasburku v roce 1996. Je v ní zahrnuto všech 19 práv občanů a dalších 12 práv navíc. Jsou to práva na:

20. stejné příležitosti a rovné zacházení v záležitostech zaměstnání a povolání bez diskriminace na základě pohlaví,
21. informace a konzultace (o ekonomické a finanční situaci podniku, který pracovníky zaměstnává),
22. účast při stanovování a zlepšování pracovních podmínek a pracovního prostředí,

- 23.právo starých osob na sociální ochranu,
- 24 ochranu v případech skončení zaměstnání,
- 25.právo pracovníků na ochranu jejich nároků v případě platební neschopnosti zaměstnavatele,
- 26.důstojnost v práci,
- 27.právo pracovníků s povinnostmi k rodině na stejné příležitosti a rovné zacházení,
- 28.právo zástupců pracovníků na ochranu v podniku a na úlevy a vybavení, které jim mají být poskytnuty,
- 29.informace a konzultace v procedurách kolektivního uvolňování z nadbytečnosti,
- 30.na ochranu před chudobou a sociálním vyloučením
- 31.na bydlení.

Vedle Evropské sociální charty má v evropské sociální politice zásadní význam Charta základních sociálních práv pracujících. Vznikla v rámci koncepce Evropského sociálního prostoru, s níž vystoupil v roce 1988 na zasedání Evropské odborové federace Jacques Delors a byla schválena o rok později ve Štrasburku. Sociální práva obsažená v této Chartě jsou do značné míry shodná s právy uvedenými v Evropské sociální chartě. V době jejího vzniku byl počet členských států 12, avšak podepsalo ji pouze 11, mimo Velké Británie. Charta se nicméně stala základní součástí Římské smlouvy o založení Evropského hospodářského společenství ve smyslu jejího doplnění o řadu opatření ve sféře sociální politiky.[5]

2.3. Zakotvení sociální politiky v Evropské ústavě

Dne 18. června 2004 byla po dlouhé diskusi odsouhlasena mezivládní konferencí Smlouva o založení Ústavy pro Evropu. Jedná se o historický mezník v existenci členských zemí Evropské unie v ohledu politickém, právním, ekonomickém i sociálním.

Důraz na sociální aspekt při budování evropské společnosti je patrný již ve vymezení hodnot, na nichž je Evropská unie založena: „Unie se zakládá na hodnotách úcty k lidské důstojnosti, svobody, demokracie, rovnosti, právního státu a úcty k lidským právům. Tyto hodnoty jsou společné členským státům žijícím ve společnosti, která se vyznačuje pluralismem, tolerancí, spravedlností, solidaritou a nepřípustností diskriminace“ (část I, hlava I, článek 2).

Ve vymezení cílů, o jejichž dosažení Evropská unie usiluje, se sociální rozměr rozvoje objevuje jako rovnocenný rozměru ekonomickému, což odpovídá dlouhodobému akcentu na sociálně tržní ekonomiku: „Unie usiluje o Evropu s udržitelným rozvojem, založeným na vyváženém hospodářském růstu, na vysoce konkurenceschopném sociálně tržním hospodářství směřujícím k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku s vysokým stupněm ochrany a zlepšování životního prostředí. Bojuje proti sociálnímu vyloučení a diskriminaci, podporuje sociální spravedlnost a ochranu, rovnost mezi muži a ženami, mezigenerační solidaritu a ochranu práv dětí. Podporuje hospodářskou, sociální a územní soudržnost a solidaritu mezi členskými státy“ (část I, hlava I, článek 3).

V Chartě základních práv Unie, která je součástí Evropské ústavy, je zakotveno právo na sociální zabezpečení a sociální pomoc. Evropská

ústava ve svém článku II-34 uvádí, že EU uznává a zachovává nárok na dávky sociálního zabezpečení a na sociální služby, které zajišťují ochranu v takových případech, jako je mateřství, nemoc, pracovní úraz, závislost nebo stáří, stejně jako v případě ztráty zaměstnání, a to s postupy stanovenými právem Unie a vnitrostátními právními předpisy a zvyklostmi. Na dávky sociálního zabezpečení má právo každý, kdo oprávněně pobývá a pohybuje se uvnitř Evropské unie – opět v souladu s právem Unie a vnitrostátními předpisy a zvyklostmi. Za účelem boje proti vyloučení ze společnosti a proti chudobě Unie uznává a zachovává právo na sociální a bytovou pomoc, jejichž cílem je zajišťovat důstojný život pro všechny, kdo nemají dostatečné prostředky. Toto právo se rovněž realizuje v souladu a pravidly stanovenými právem Unie a vnitrostátními předpisy a zvyklostmi. V Chartě základních práv Unie nalezneme většinu práv, které uvádí Evropská sociální charta či Charta základních práv pracujících. Hlava IV, nazvaná Solidarita, zakotvuje kromě uvedeného práva na sociální zabezpečení a sociální pomoc rovněž právo rodiny na právní, hospodářskou a sociální ochranu a zejména četná sociální práva pracujících, na informace a konzultace v podniku, na kolektivní vyjednávání a vystupování, na zprostředkování práce, ochranu v případě neoprávněného propuštění, na slušné a spravedlivé pracovní podmínky.

Sociální politika je upravena poměrně rozsáhlým textem o celkem třinácti člancích (část III Evropské ústavy, oddíl 2 nazvaný Sociální politika). Říká se zde, že Unie a členské státy vycházejí z Evropské sociální charty a Charty základních sociálních práv pracovníků a jejich cílem je podpora zaměstnanosti, zlepšování životních a pracovních podmínek a jejich postupné vyrovnávání, dále přiměřená sociální ochrana, sociální dialog, rozvoj lidských zdrojů za účelem trvalé vysoké zaměstnanosti a boj proti sociálnímu vyloučení.

Evropská ústava ve svém článku III-104 stanoví, že evropský zákon nebo rámcový zákon může stanovit opatření pro stimulaci spolupráce v oblasti sociální politiky a také může stanovit minimální požadavky s přihlédnutím k existujícím podmínkám a technickým předpisům jednotlivých členských států. Z uvedeného vyplývá, že Unie podporuje a doplňuje činnost členských států především v těchto sociálních oblastech:

- zlepšování pracovního prostředí tak, aby byly chráněny zdraví a bezpečnost pracovníků,
- pracovní podmínky,
- sociální zabezpečení a sociální ochrana pracovníků,
- ochrana pracovníků v případě ukončení pracovního poměru,
- informování pracovníků a konzultace s nimi,
- zastoupení a kolektivní ochrana zaměstnanců a zaměstnavatelů,
- podmínky zaměstnanosti pro státní příslušníky třetích zemí s řádným pobytem na území Unie,
- zapojení osob vyloučených z trhu práce,
- rovné příležitosti pro muže a ženy na trhu práce a rovné zacházení na pracovišti.

Podstatné je, že evropské zákony nebo rámcové zákony přijaté dle článku III-104 se netýkají možnosti přiznané členským státům Unie vymezit základní zásady jejich systému sociálního zabezpečení a nesmí se významně dotknout jejich finanční rovnováhy. Nemohou však zabránit členskému státu, aby zachoval nebo stanovil přísnější ochranná opatření slučitelná s Ústavou. Jinak řečeno, systémy sociálního zabezpečení ponechává Evropská unie v kompetenci členských zemí.

Poslední články oddílu věnovaného v Evropské ústavě sociální politice definují úlohu Evropského sociálního fondu, jehož záměrem je rozšiřování možnosti zaměstnání pracovníků a zvyšování jejich profesní a geografické mobility uvnitř Unie a usnadňování jejich přizpůsobování změnám v průmyslu a v jiných výrobních systémech, zejména zvyšováním odborného vzdělání a rekvalifikací. Stručně řečeno Evropský sociální fond je v podstatě finanční nástroj, s jehož pomocí je realizována evropská strategie zaměstnanosti, která je postavena na čtyřech základních pilířích: zaměstnanost, podpora podnikání, adaptabilita, rovné příležitosti. Na tuto strategii úzce navazují Národní plán zaměstnanosti a Národní akční plán 2000 České republiky.[5]

2.4. Dílčí závěr

Evropská sociální politika je i není společná pro všechny členské země Evropské unie. Je tomu tak především proto, že každá z nich má poněkud jiné historické tradice a rovněž jiné možnosti svou sociální politiku uskutečňovat. Bezprostřední sjednocení sociálních politik všech členských zemí Evropské unie by v současné době mohlo vést ke vzniku četných problémů. Sociální politika v jednotlivých členských zemích Evropské unie kromě dlouhodobých tradic odpovídá současně zvláštnostem jejich vývoje ekonomického i kulturního. Například v severských zemích se historicky vytvořil model sociálního státu založeného na vyjednávání mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, ve Francii vznikl systém promyšlené rodinné politiky, Velká Británie založila svou sociální politiku na pomoci těm, kdo se dostali do tíživé hmotné situace, švédská sociální politika klade důraz na to, že tíživým hmotným situacím je třeba předcházet, Německo do této oblasti vneslo prvek povinného důchodového pojištění. Podobných a dalších příkladů by bylo možné uvést celou řadu. Dokumentují skutečnost, že sladit

sociální politiku jednotlivých členských států EU je úkol velmi citlivý a je řešitelný pouze postupně a konsensuálně. Na druhé straně se v současné době společenské, ekonomické, politické a právní podmínky členských zemí, jak bylo uvedeno v minulé kapitole, velmi sbližují. Všechny přijaly legislativu Evropského společenství s povinností ji dodržovat. Je nepochybné, že bude docházet i k postupnému sbližování sociální politiky v rámci přijaté otevřené koordinace aktivit členských zemí v této významné oblasti.

Charakteristickým rysem pro budování Evropy na společných tradičních sociálních základech je přihlášení se k nezadatelnosti práv občanů v sociální oblasti. Přijetí Evropské sociální charty, Charty základních sociálních práv pracujících a zakotvení sociálních práv ve Smlouvě o Evropské ústavě jasně ukazuje směr evropské sociální politiky a vytyčení mezníků na poli politickém, právním, ekonomickém i sociálním.

3. Sociální systém v České republice.

3.1. Základní rysy sociálního systému v Československu a České republice

Vznik samostatné Československé republiky v roce 1918 přivítali občané s velkými nadějemi. Fascinovala je nejen skutečnost národní samostatnosti, ale i představa, že se republika stane pokrokovým státem i v sociálním smyslu. Ukázalo se však, že vznik republiky sice přinesl Čechům a Slovákům národní svobodu a řadu demokratických práv zakotvených v ústavě (únor 1920), ale nový stát příliš neoplýval sociální spravedlností. Ústava deklarovala práva a občanské svobody i povinnosti a Národní shromáždění uzákonilo osmihodinovou pracovní dobu a podporu v nezaměstnanosti, slibovaná socializace se však nekonala.[10] Přesto docházíme k závěru, že její rozsah byl velmi široký. Jsou to sociální politická opatření státu, zahrnující ochranu dělnictva, úpravu pracovně právních vztahů a sociální péči, sociální pojištění, určité stránky politiky mzdové a platové, bytovou politiku, ochranu spotřebitelů a zajištění pro případ stáří, invalidity a nemoci.

Významný český autor Karel Engliš ve své studii (*Sociální politika*, Praha 1921) definoval sociální politiku jako praktické snažení, aby „...společenský celek byl vypěstěn a přetvořen co nejideálněji.“. Za ideální považoval společnost, „...která trvale plní svůj úkol prohlubovat a zintenzivňovat život co možná všech svých členů směrem k ideálu člověka zdravého, vzdělaného a umraveného.“ Chápal sociální politiku jako činnost zaměřenou na celé třídy a skupiny a vylučoval z ní akty milosrdenství vůči jednotlivcům. Hlásal, že „....hybným perem sociální politiky není milosrdenství, nýbrž spravedlnost a společenská účelnost...“. V užším smyslu mu byla sociální politika ve své podstatě

nivelizační politikou, jež měla vyrovnávat společenské nerovnosti a zaměřovat se na slabší, utlačené a méně majetné vrstvy. Engliš věnoval pozornost i dělnickému sociálnímu pojištění a dalším dílčím reformám.

Po roce 1918 již vstupovalo do popředí pojetí Josefa Macka, který pojímal sociální politiku nikoliv jako obor nebo oddíl politiky, nýbrž jako směr, způsob či hledisko, které by mělo pronikat veškerou politikou. Definoval ji jako „...snahu po změnách společenského zřízení prostředky společenskými tak, aby členské (funkční) zájmy lidí ve společnosti byly uspokojovány způsobem trvale prospěšným celku.“ Správný směr sociální politiky viděl nikoli v úpravě rozdělování dosavadního výtěžku práce, ale především ve změně výroby. Odstranění nespravedlivé majetkové nerovnosti nemělo vést k omezení bohatství, neboť sociální politika „...nechce socializovat chudobu, ale právě jen bohatství...“.

V souvislosti s pojetím sociální politiky v Československé republice považuji za důležité zmínit se o názorech prvního presidenta, T.G. Masaryka, vyslovených postupně v otázce sociální koncem 19. a v první polovině 20. století. V roce 1895 ve studii *Naše nynější krize* prohlásil: „Ukázal jsem v české otázce, jak se u nás idea národnosti postupem vývoje obrodného pozměňovala, a to tak, že se národ pořád více pojímal demokraticky...“, „...že musíme politiku a stát socialisovat...“, „...socialisací rozumíme, netoliko rozšíření politických práv na nejširší vrstvy, nýbrž hlavně, že stát a politická práce má přihlížet k potřebám tříd všech a ovšem třídy největší, dělnictvu...“.

[13]

Sociální politika Československa ve dvacátých letech přesahovala výrazně tradiční sociální péči (kam spadala především tzv. chudinská péče) a zahrnovala širokou oblast sociální ochrany, avšak z řady

objektivních příčin nedošlo k jejímu naplnění. Neustálé výkyvy trhu práce ve většině průmyslových odvětvích představovaly již v tomto období jeden z největších sociálních problémů státu, který souvisel s růstem nezaměstnanosti. Ničivé důsledky měla i v Československu světová hospodářská krize, která postihla všechny sociální vrstvy, zejména obrovským zvýšením nezaměstnanosti, jež se projevila ve městech i na venkově prohloubením chudoby. Sociální politika tehdejších vlád představovala ve třicátých letech v podstatě soubor opatření proti rostoucí bídě.[1]

Historie české sociální politiky se „zastavila“ v březnu 1939 německou fašistickou okupací a vytvořením Protektorátu Čech a Moravy. Pro toto období historické prameny hovoří pouze o zabavování fondů sociálního pojištění okupanty a o jejich znehodnocení v důsledku válečného hospodářství.

Ještě před koncem 2.světové války rezervovala exilová československá vláda ve svém programu významné místo pro vytvoření národního systému sociálního pojištění. V očekávání nového zákona, jehož vypracování bylo svěřeno komisi složené ze zástupců všech politických stran, byl už v roce 1945 odhlasován na podporu rodinných příjmů zákon o rodinných přídavcích. V roce 1948 odhlasovala poslanecká sněmovna nový zákon o národním pojištění, který pokryl všechny kategorie pracujících včetně osob samostatně výdělečně činných, zemědělců a veřejných zaměstnanců a zahrnoval všechna klasická rizika s výjimkou nezaměstnanosti.

K první velké reformě sociálního systému přistoupila vláda, tehdy již komunistická, v roce 1951, kdy byla zřízena státní správa důchodového zabezpečení a zavedeno státní zdravotnictví. Stát převzal

zodpovědnost za financování a poskytování lékařské péče zdarma všem občanům a za organizaci veškerých lékařských služeb. Další reforma z roku 1956 potvrdila konec sociálního pojištění a zavedení státního sociálního zabezpečení. Kromě změn v důchodovém zabezpečení byl také upraven systém nemocenského pojištění zaměstnanců, který zůstal v platnosti v podstatě až do konce bývalého režimu v roce 1989.

Sociální politika za vlády komunistů v letech 1948-1989 byla koncipována jako universální, relativně velkoryse, opírající se o téměř výlučný monopol státu. Byla založena na státním paternalismu a na takřka úplném vyloučení ostatních subjektů ze sociální oblasti. Byla to politika rovnostářská a nivelizační, značně náročná na ekonomické zdroje. Je možno říci, že sociální politika Československé socialistické republiky byla značně deformovaná a blížila se typu sociálního systému, v němž se výrazně omezuje, někdy až ruší aktivity nestátních subjektů.

Systémová změna sociální politiky nastoupená po listopadu 1989, znamená podstatné zeslabení prvků redistributivního typu, tj. omezení sociální velkorysosti státu při současném posílení prvků výkonových i doznívajících a současně úspornou sociální politiku. Pro tuto orientaci hovoří nejen omezené ekonomické zdroje, ale i potřeba obnovit individuální odpovědnost za životní standard a podpořit tak aktivní postoje a motivaci k efektivní práci. Transformace ekonomické a sociální oblasti se opírá o kapitalistické-tržní hospodářství, jímž se naše země, ale i jiné postkomunistické státy vracejí k ověřeným pozitivním a obecně uznávaným normám života. Nutno si však uvědomit, že i provádění novodobé sociální politiky prochází změnami, takže ji nikdy nelze považovat za definitivní.

Akční program sociální reformy z r. 1990 v úvodu analyzoval sociální dědictví předchozího režimu a upozorňoval na škody vzniklé politikou řízeného hospodářství, jež vedlo ke zjevné přezaměstnanosti. V kapitole zkoumající sociální rizika dalšího vývoje předvídá dočasné zvýšení nezaměstnanosti v důsledku privatizace, která významně omezí neefektivní pracovní místa a vyřadí z provozu některé podniky. V dalších částech se program sociální reformy zaměřil na politiku zaměstnanosti a příjmů, na rodinnou politiku a v závěru na politiku sociálního zabezpečení, jehož nová koncepce musí směřovat k nápravě negativních jevů minulosti, a proto musí být vytvořen jednotný státní sociální systém pro všechny občany, zahrnující jak nemocenské, tak důchodové zabezpečení včetně připojištění nebo dobrovolného pojištění.

Nová situace, která vznikla po zániku České a slovenské federativní republiky v roce 1992, vytvořila také změnou státní organizace v českých zemích nové podmínky pro další vývoj a dokončení pevnějších základů pro sociální reformy. Tento vývoj je však doprovázen rozpory a konflikty na politické scéně, kde se výrazně odlišují programy Občanské demokratické strany a České sociálně demokratické strany, ale i mezi vládní koalicí a odbory. Sociální politika vlád z let 1992-1994 sleduje hlavní ideologickou orientaci doby, o čemž výmluvně svědčí názory např. vedoucí osobnosti nové politické orientace Václava Klause z roku 1994: „Řekne-li se sociální spravedlnost, mnoho lidí včetně mne zapochybuje, zda je to jasně a smysluplně definovaný pojem, a navíc si položí otázku, zda je svobodná lidská společnost schopná eliminovat přirozeně vznikající sociální nerovnost mezi lidmi a zda je – po zkušenostech se socialismy všeho druhu – rozumné a žádoucí o něco takového usilovat.“ Současně se zhoršující sociální situací se objevily vážné problémy v národním hospodářství. V roce 1997, při stále klesající průmyslové výrobě a stoupajícím deficitu státního rozpočtu, se vláda

rozhodla přijmout první „balíček ekonomických opatření“ za účelem korekce hospodářské politiky a po dalším ekonomickém šoku, způsobeném pádem koruny na mezinárodních trzích, druhý „balíček ekonomických opatření“.[15]

Nepříznivá hospodářská situace, a tím i negativní tendence v oblasti sociální politiky, způsobily napřed rozpad pravicové vlády a ve volbách roku 1998 vítězství sociální demokracie a později i úsilí o změnu sociálního systému ve prospěch většiny občanů.

Česká sociálně demokratická strana svou politiku jasně formulovala ve svých dlouhodobých a střednědobých programech, které se snaží realizovat přes odpor pravicového bloku. Usiluje o sociální státní systém, o „překonání odstředivé síly trhu, štěpící lidi na chudé a ještě chudší na jedné straně a bohaté a ještě bohatší na straně druhé. Udržuje a rozvíjí sociální soudržnost, bez níž by společnost čekaly vážné sociální konflikty, politické otřesy a krize. Kapitalistický trh, ponechaný sám sobě, je nelidský a rozkládá společnost. Proto je třeba regulovat jeho působení prostřednictvím sociálního státu.“ Tolik odstavec v první části střednědobého programu ČSSD z ledna 2002, v němž jsou dále formulovány problémy v diferenciaci příjmů a majetku, otázky zaměstnanosti, pracovní vztahy a sociální dialog, populační a rodinné politiky a v páté části úkoly v oblasti sociálního zabezpečení.

V současnosti nelze ovšem, s ohledem na prohlubující se vládní krizi (březen 2005), vůbec odhadnout, jak se bude v nejbližší době vyvíjet politická, ekonomická a sociální situace. Konečné vyústění a důsledky mohou zásadně ovlivnit celý náš politický a společenský vývoj. [4]

3.2. Ústavní zakotvení sociálních práv občana

Principy sociální vyspělosti, demokratičnosti a humánnosti společenského zřízení můžeme vysledovat v našem ústavním právním systému, přímo v Listině základních práv a svobod, která byla vyhlášena 16. prosince 1992 jako součást ústavního pořádku České republiky. Při její tvorbě se ještě tehdejší Československo inspirovalo především Mezinárodním paktem o hospodářských, sociálních a kulturních právech a Evropskou sociální chartou. Obě tyto smlouvy Československo podepsalo a stalo se jejím účastníkem.

Podrobně se oblastí sociální politiky a specificky úlohou sociálního zabezpečení zabývá Hlava čtvrtá Listiny základních práv a svobod pod názvem Hospodářská, sociální a kulturní práva. Lze konstatovat, že ústavní úprava těchto práv je příznačná pro sociální stát.

Sociální práva zakotvená v článku 26 Listiny základních práv a svobod představují formulaci základních principů svobody jednotlivce v hospodářské oblasti i principů státní politiky zaměstnanosti.

Právo na svobodnou volbu povolání a přípravu k němu spolu s právem podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost jsou podmínkou svobodné seberealizace a rozvoje lidské bytosti. Záruka těchto práv tvoří samu podstatu existence každého systému národní ekonomiky založené na zásadách tržního hospodářství. Jde o práva lidská, náležející každému člověku bez ohledu na jeho státní občanství. Svobodně volit své povolání především znamená možnost dle vlastní vůle rozhodovat o svém pracovním uplatnění. Tomu však rovněž odpovídá nezbytnost ochrany ze strany státu před libovolným propouštěním ze zaměstnání ze strany jeho poskytovatele včetně ochrany před jeho

negativními důsledky, která jsou zabezpečována pracovním zákonodárstvím.

V souvislosti s právem na svobodnou volbu povolání zakotvuje Listina základních práv a svobod právo každého získávat prostředky pro své životní potřeby prací. Občany, kteří toto právo nemohou bez své viny vykonávat, stát v přiměřeném rozsahu hmotně zajišťuje a podmínky rovněž stanovuje zákon.

Přiměřené hmotné zajištění ze strany státu je poskytováno občanům, kteří bez své viny nemohou podle čl. 26 odst. 3 Listiny základních práv a svobod vykonávat zaměstnání.

Kromě dalších sociálních práv uvedených v Listině základních práv a svobod zvláštní význam je přikládán právu na sociální zabezpečení, neboť se týká určitých rizikových událostí či situací, které v humánní společnosti vyžadují zásah státu a jeho pozitivní plnění ve prospěch ohrožených osob. Stát se přitom svých povinností nemůže zprostit, ani kdyby umožnil zajišťování těchto práv prostřednictvím soukromoprávních subjektů, jakým jsou např. penzijní fondy, nadace, církevní charity nebo i fyzické osoby.

Konkrétní práva náležející do tohoto okruhu sociálního systému jsou zakotvena v článku 30 Listiny základních práv a svobod. Jsou to právo na přiměřené hmotné zabezpečení ve stáří, při nezpůsobilosti k práci nebo při ztrátě živitele a právo na pomoc, nezbytnou pro zajištění základních životních podmínek.

Právo na ochranu zdraví podle článku 31 Listiny základních práv a svobod, stejně jako právo na život, je právem lidským, vztahujícím se

na každou fyzickou osobu. V České republice je lidské zdraví absolutně ústavně chráněnou hodnotou a i na toto právo se vztahuje zákaz diskriminace podle sociálního původu, majetku, rodu nebo jiného postavení. Občané mají, na základě veřejného pojištění, právo na bezplatnou péči a na zdravotní pomůcky.[14]

3.3. Současný systém sociálního zabezpečení v ČR

Systém sociálního zabezpečení je součástí sociální politiky státu a obecně jej chápeme jako soubor institucí, zařízení a opatření, jejichž prostřednictvím a pomocí se předchází, zmírňuje a odstraňuje následky sociálních událostí a sociálních příhod občanů.[22] Jedná se o sociální rizika v životě občanů, která mohou přinést tíživé životní situace jako je např. nemoc, úrazy, invalidita, stáří, smrt rodinného příslušníka, ale i těhotenství či narození dítěte, popř. další tíživé situace.

Nejrozšířenějším pojetím v současné době je sociální zabezpečení ve smyslu souhrnného označení pro všechny sociální instituce, poskytující občanům radu, ochranu, materiální a peněžní plnění, služby a azyl k uspokojení jejich společností uznaných sociálních potřeb. Z tohoto pohledu můžeme sociální zabezpečení vnímat i jako soubor opatření formujících solidaritu s lidmi, kteří čelí nedostatku příjmu nebo se nacházejí v situaci, jež vyžaduje mimořádné výdaje.

V souladu s pohybem v celé společnosti po revoluci v listopadu 1989, s transformujícím se hospodářstvím, dochází i k postupné transformaci sociálního systému. V souladu se scénářem sociální reformy se postupně vytváří tři na sebe navazující relativně samostatné systémy – sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci.

Systém sociálního pojištění řeší ty sociální situace, na které se může občan předem připravit formou odložení části své dnešní spotřeby na krytí budoucí nejisté dlouhodobé či krátkodobé sociální situace. V tomto směru jsou již provozovány systémy:

- důchodového pojištění (viz zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, v platném znění) a penzijního připojištění (viz zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním připojištění se státním příspěvkem, v platném znění),
- nemocenského pojištění (viz zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění zaměstnanců, v platném znění); uvažuje se o i možnosti samostatného systému úrazového pojištění,
- zdravotního pojištění (zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, v platném znění).

Systém je financován z pojistného, které platí podle přesně stanovených podmínek jak zaměstnanec, tak zaměstnavatel a osoby samostatně výdělečně činné. Sociální pojištění je forma nejvíce preferovaná v moderních společnostech s tržní ekonomikou. V našich podmínkách je nejvhodnější formou zajištění sociálních potřeb občanů ve všech případech, kdy se jedná o sociální událost spojenou se ztrátou příjmu z výdělečné činnosti, v případech mateřství, ošetřování člena rodiny, nemoci, invalidity, stáří a ztráty živitele. V této formě je sociální pojištění výrazem sociální odpovědnosti občanů k sobě a své rodině.

Základní důchodová soustava je povinná pro všechny osoby výdělečně činné. Tento požadavek je jednou z forem, jak zabránit vzniku chudoby, a je základním prvkem principu občanské solidarity.

Rozvoj penzijního připojištění v příštích letech i výše státní podpory bude záviset nejen od vnějších podmínek, jako je ekonomický růst, inflace, nezaměstnanost apod., ale zejména od přijaté koncepce financování základního systému důchodového pojištění.

Rovněž platná úprava nemocenského pojištění dosud plně nereagovala na transformační proces v sociální a ekonomické oblasti zásadní koncepční změnou. Systém nemocenského pojištění, jako systém krátkodobých dávek, přitom velice úzce souvisí s vývojem převážné většiny systémů národního hospodářství.

Systém státní sociální podpory (viz zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění) řeší sociální situace, které jsou na základě určitého společenského konsenzu uznány za zřetele hodné, tj. sociální situace, kdy je účelné rodinu, především rodinu s dětmi, podpořit. Jedná se např. o narození dítěte, péči rodičů o ně v ranném stadiu, jeho výchovu po celou dobu příprav na povolání apod. Jednotlivé dávky jsou financovány z daní, tedy ze státního rozpočtu, v rámci nejširší celospolečenské solidarity. Základem pro stanovení nároku a výše jednotlivých dávek státní sociální podpory je životní minimum.

Státní sociální podpora je systém opatření státu zaměřený především k podpoře rodiny. Jejím východiskem je princip participace, na základě kterého stát poskytuje sociální dávky rodinám v případě uznané sociální situace, na jejíž řešení rodina vlastními prostředky nestačí. Současně je uplatňován princip solidarity, na jedné straně mezi vysokopříjmovými rodinami a rodinami s nízkými příjmy, na druhé straně solidarity mezi bezdětnými a rodinami s dětmi. V rámci systému státní sociální podpory je upraveno celkem 8 sociálních dávek:

- přídavek na dítě,
- sociální příplatek,
- příspěvek na bydlení,
- rodičovský příspěvek,
- zaopatřovací příspěvek,
- dávky péstounské péče,
- porodné,
- pohřebné.

Nově koncipovaný systém sociální pomoci vychází důsledně ze základního předpokladu, že v podmínkách demokratické společnosti a svobodného trhu nese každý občan odpovědnost sám za sebe a za svou budoucnost. Jestliže se ocitne v sociálně neuspokojivé situaci, nastupuje sociální pomoc, jako projev lidské solidarity i dobročinnosti, s cílem navrátit takovému občanu co nejrychleji sociální suverenitu, pomoci mu překonat přechodně stadium sociálněekonomických obtíží, případně řešit jeho trvale sociálně svízelné postavení (opatření státní sociální pomoci vycházejí z novelizací zákona č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení a ze zákona č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti). Základními nástroji sociální pomoci jsou:

- poradenství,
- prevence sociálně patologických jevů,
- sociálně právní ochrana,
- dávky sociální pomoci v peněžní i věcné podobě,
- sociální služby.

Sociální pomoc je jedna ze součástí nově koncipovaného systému sociálního zabezpečení. Cílem systému sociální pomoci je zabezpečení základních životních potřeb občanů, kteří se nacházejí v obtížné sociální

situaci a z objektivních nebo subjektivních důvodů si nejsou schopni vlastním přičiněním, ani s pomocí rodiny tyto potřeby zabezpečit.[12]

Součástí systému sociální pomoci je i péče o dezintegrované nebo společensky nepřizpůsobené osoby. Jde o občany, kteří se ocitli v nepříznivé situaci, kterou nemohou překonat bez pomoci společnosti. Cílem sociální pomoci těmto občanům je návrat do stavu sociální suverenity a nezávislosti, tj. ovlivnit způsob jejich života natolik, aby nebyl v rozporu s obecnými zájmy společnosti, ale i s tradicemi a zvyklostmi, jejichž nerespektování vede k sociální izolaci. Dále pak, aby svým způsobem života neohrožovali své zájmy a zájmy osob na nich závislých, ale naopak usilovali o minimalizaci negativních důsledků takového způsobu života jak na občana samotného, tak na společnost. Uvedené vymezení naznačuje rezervovanost v cílech, neboť nelze zcela vyloučit ani příčiny vedoucí ke společenské nepřizpůsobenosti, ani její vznik a existenci. Navíc ve svobodné společnosti má každý právo si zvolit i takový způsob života, který se ostatním občanům může jevit jako nepřijatelný, zavrženíhodný nebo jen neobvyklý. [16]

Transformační procesy sociální sféry v České republice postupně směřují k odstranění monopolu státu a zrušení státního zabezpečení, k převaze sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci, tzn. ke kombinaci základních forem sociálního zabezpečení tak, jak tomu je v západoevropských zemích. Moderní sociální pomoc však musí vycházet z těch zásad, které lze na základě mezinárodní komparace systémů sociální pomoci vymezit následujícími výchozími principy:

- demonopolizace sociální pomoci,
- decentralizace státní sociální správy,
- demokratizace sociální správy,
- pluralizace zdrojů pomoci,

- změna objektu sociální pomoci,
- pluralizace forem sociální pomoci,
- humanizace prostředků sociální pomoci,
- přiměřenost sociální pomoci sociální potřebě,
- personifikace sociální pomoci,
- profesionalizace sociální pomoci.[18]

3.4. Dílčí závěr

Ve 20. století se výrazně prohloubil problém sociálního zabezpečení ve všech jeho formách, a to v národním a mezinárodním měřítku. Tento problém si vyžádal urychlené řešení i u nás, v samotném Československu, vzniklém po rozpadu Rakousko-Uherska. Sociálně politická činnost nového státu přinesla četné pozitivní změny, které odpovídaly charakteru a novým možnostem svobodné, demokratické společnosti. Soubor opatření v sociálním systému, který byl budován v souladu s principy tržního hospodářství, tak snesl srovnání s ostatními průmyslově vyspělými zeměmi. Přesto lze však konstatovat, že tehdejší Československo nerozvíjelo sociální politiku plně dle původních programových zásad koaličních stran a představ teoretiků sociální politiky Karla Engliše a Josefa Macka, což mělo ovšem řadu objektivních příčin, vyplývajících zejména z následků války, z nedostatečných finančních zdrojů atd.

V období po II. světové válce se v některých zemích východní Evropy, mezi které patřilo i Československo, prosazoval i jiný model sociální politiky - socialistický, kde prakticky jediným garantem a poskytovatelem sociálních dávek a služeb a realizátorem veškerých sociálně politických opatření byl stát. Jak se však ukázalo, i tato idea

téměř „absolutní“ sociální spravedlnosti vedla k vážným problémům a následně ke změně společensko-ekonomické orientace.

Prioritní úlohu v procesu transformace společnosti, zahájeném u nás v devadesátých letech minulého století, měla a dosud má ekonomická a sociální oblast, které se utvářejí v těsném sepětí. Všechny postsocialistické země v Evropě se v tomto procesu přihlásily k demokratickému uspořádání s ekonomikou opírající se, jako ve všech vyspělých západních kapitalistických zemích, o trh.

Sociální práva občana jsou nedílnou součástí ústavního zákona České republiky, kde jsou zakotvena přímo v Listině základních práv a svobod, která byla vyhlášena 16. prosince 1992 (zák.č. 2/1993 Sb.). Úprava sociálních práv je příznačná pro sociální stát. Tento fakt svědčí o jasné orientaci na principy moderní společnosti, která je sociálně vyspělá a humánní, a současně charakterizuje nezadatelnou úlohu státu v sociální oblasti.

Nově budovaný systém sociálního zabezpečení v České republice je po vzoru obdobných systémů v demokratických společnostech Evropy stavěn jako instituce sociálního pojištění, státní sociální podpory a sociální pomoci, tzn. jako kombinace jeho základních forem. Za pomoci takto nastoleného systému se společnost snaží účinně předcházet, zmírňovat a odstraňovat následky sociálních událostí, sociálních příhod a sociálních rizik občanů. Transformační procesy systému sociálního zabezpečení jsou nastaveny tak, aby postupně docházelo mj. k jeho přetváření na pluralitní systém, k demonopolizaci státní pomoci a prohlubující se demokratičnosti systému. Nesmíme však přitom zapomínat na priority moderního pokrokového sociálního

systemu, který má pomáhat všem lidem spokojeně žít a snášet možné nejistoty a nebezpečí uspěchaného života.

4. Hospodářské a sociální aspekty vstupu České republiky do Evropské unie

4.1. Ekonomické souvislosti integrace

Změny, jimiž prošla česká společnost obecně a česká ekonomika zvlášť v posledních pěti letech, je možno shrnout pod společného jmenovatele: příprava a vstup České republiky do Evropské unie a institucionální, politické, hospodářské a sociální důsledky s tím související. Žádná jiná změna, uskutečněná v tomto období, nemá pro budoucnost české společnosti větší význam. Proces, v němž transformace ekonomiky před referendem o vstupu do Evropské unie u nás probíhal, lze vymezit v podstatě dvěma fázemi. Zatímco první fáze, kterou můžeme ohraničit obdobím od politické změny v roce 1989, byla přechodem od centrálně plánované ekonomiky k ekonomice tržně orientované a od společnosti centralisticky řízené ke společnosti demokratické, pak druhou fází, jejíž počátek spadá do zahájení přípravy na členství v Evropské unii (rok 1998), lze chápat jako období institucionální, politické, ekonomické a sociální kultivace, jako období přibližování pravidel platných v České republice pravidlům platným ve vyspělých evropských zemích.

Úloha českého státu ve společnosti a v ekonomice je v současné době ve své normativní podstatě stejná jako v Evropské unii. Určitý rozdíl zůstává ve vymahatelnosti platných pravidel – zákonů, to však nemění nic na skutečnosti, že všechny zásadní změny ve směru efektivní regulace sociálně tržní ekonomiky byly již učiněny.

O prospěšnosti či škodlivosti přijetí institucionálního rámce platného v Evropské unii pro Českou republiku z hlediska výkonnosti

její ekonomiky se diskutovalo po celé přípravné období až do samotného vstupu. Před úspěšným referendem České republiky do Evropské unie jak v médiích, tak v odborných kruzích se objevovaly názory a stanoviska, jejichž společným jmenovatelem byl pozitivní vztah ke společnému trhu na jedné straně a negativní vztah k potenciálnímu sbližování hospodářských a sociálních politik, ke společnému rozpočtu, k regulační úloze Evropské unie a k politické integraci na straně druhé. Odpůrci vstupu naší republiky do Evropské unie strašili omezením svobody občanů, narušováním demokratických principů, ztrátou národní a státní „entity“ atd. Méně emotivní zastánci negativních názorů vyjádřili své obavy z integrace zejména tvrzením, že základním rizikem je stále ještě nízká úroveň konkurenceschopnosti české ekonomiky s vyspělými členskými státy Evropské unie.

Obecné ekonomické prostředí je charakterizováno hrubým domácím produktem na obyvatele v paritě kupní síly, v relaci k průměru zemí Evropské unie. V hodnotách tohoto ukazatele docházelo v letech 2000-2003 k mírnému přibližování České republiky k zemím evropské patnáctky. Nepotvrdila se tedy hypotéza o nepříznivém vlivu přijetí do institucionálního rámce Evropské unie na ekonomickou aktivitu. Tento trend pokračoval i v roce 2004. Je ovšem nutno zdůraznit, že ve srovnání s vyspělými západními členskými státy Evropské unie zůstává ekonomická úroveň České republiky stále výrazně nižší.

Míra zaměstnanosti vyjádřená jako podíl počtu zaměstnaných ve věku 15-64 let na počtu obyvatelstva stejné věkové skupiny se v České republice v letech 2000-2003 nezměnila. Činila 65 %, což je nepatrně vyšší úroveň, než jaká je dosahována zeměmi evropské patnáctky (64%), ale nižší než např. úroveň dosahovaná Rakouskem (67%).

Ke strukturálním indikátorům informujícím o plnění ukazatele sociální soudržnosti patří i indikátor míry rizika chudoby, zjišťovaný jako podíl osob s příjmem pod hranicí rizika chudoby. Dle údajů z roku 2001, příjem pod touto hranicí mělo před sociálními transfery 18% osob, což znamená v porovnání se zeměmi evropské patnáctky nejnižší podíl obyvatelstva; průměr za evropské patnáctky činil 24%. Pod hranicí rizika chudoby se v České republice nacházelo 8% obyvatelstva, zatímco průměr za země evropské patnáctky byl 15%. Nejchudší země Evropské unie vykazovaly hodnotu tohoto indikátoru podstatně vyšší: Španělsko 19%, Řecko a Portugalsko 20%. Tyto údaje svědčí o tom, že ani ekonomická transformace, ani příprava České republiky na vstup do Evropské unie neměly za následek zánik sociální soudržnosti. Je ovšem třeba dodat, že eventuálně pokračující nárůst míry nezaměstnanosti by mohl mít postupně za následek nepříznivý vývoj míry rizika chudoby. Stejně nepříznivě by mohly toto riziko ovlivnit necitlivé zásahy do sociální sítě.

Těsně před rozšířením Evropské unie o deset nových členských států, na konci dubna 2004, vydala Komise Evropských společenství své pravidelné doporučení pro oblast hospodářské politiky na základě zhodnocení stavu ekonomik jednotlivých států EU. České republice se ho dostalo poprvé s tímto konstatováním a zaměřením: Ekonomický růst v ČR je spíše slabší v porovnání s ostatními členskými státy a nedosahuje dosud svých potencionálních možností. Působil zde zřejmě efekt nižší výchozí úrovně a následného dohánění, ale i efekt hlubokého propadu v letech ekonomické transformace. V porovnání s průměrem zemí evropské patnáctky nedopadaly ovšem, jak konstatovala Komise, statistiky ekonomického růstu v ČR špatně (u nás v letech 2000-2004 se ekonomický růst pohyboval kolem 3%, v eurozóně v r. 2003 jen 0,8%, a např. V Německu činil pokles -0,1%).

Skutečnost, že Česká republika nedosahuje takového ekonomického růstu, jaký odpovídá jejím možnostem, interpretovala Komise Evropských společenství jako nedokončení strukturálních reforem a vyslovila názor, že hlavní strukturální proces se uskutečnil v sektoru bankovníctví, v němž byla špatná aktiva převáděna na stát. Česká republika by proto měla usilovat o dokončení strukturálních reforem, posílení ekonomického růstu a stabilizaci veřejných financí. Komise Evropských společenství dále doporučila ČR odstranit nedostatek rozpočtových pravidel na regionální a místní úrovni, změnit systém zdanění práce a systém poskytování příspěvků v nezaměstnanosti tak, aby se oslabila motivace k životu na sociálních dávkách a posílila motivace pracovat. K urychlení růstu produktivity by se měla zlepšit efektivnost a kvalita systému vzdělávání a současně zvyšovat efektivnost výzkumu a vývoje.

Konvergence institucionálního rámce platného v České republice k institucionálnímu rámci platnému v Evropské unii, k níž docházelo v období přípravy na vstup a dochází i po vstupu do EU, působila a působí pozitivně ve směru konvergence hodnot ekonomického a sociálního rozvoje.[20]

4.2. Národní akční plán sociálního začleňování

České republiky do Evropské unie na léta 2004 – 2006

Národní akční plán sociálního začleňování České republiky vychází ze Společného memoranda o sociálním začleňování, které bylo podepsáno ministrem práce a sociálních věcí České republiky a evropskou komisařkou pro zaměstnanost a sociální věci v Bruselu 18. prosince 2003.

Společné memorandum o sociálním začleňování je dokumentem, kterým se v té době kandidátské země zapojily do unijní strategie sociálního začleňování, resp. boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení, který Evropská rada označila za jeden z centrálních bodů modernizace evropského sociálního modelu. Tato strategie je nedílnou součástí tzv. Lisabonského procesu, který byl zahájen na zasedání Evropské rady v Lisabonu v březnu 2000, a jehož cílem jsou komplexní ekonomické a sociální reformy EU v období let 2000-2010.

Jak již bylo konstatováno, v oblasti sociální politiky nesou v Evropské unii hlavní odpovědnost členské státy. Vzhledem k postupující integraci a náročnosti cílů definovaných v Lisabonu však dochází k postupnému zvyšování pravomocí EU a posilování vzájemné spolupráce mezi členskými zeměmi. Výsledkem toho jsou společná strategie v oblasti zaměstnanosti, sociálního začleňování, důchodů a následovat bude i oblast zdravotní a dlouhodobé péče. Realizace Lisabonského procesu a těchto strategií má být dosaženo pomocí tzv. otevřené metody koordinace, jejímž prostřednictvím probíhá koordinace národních politik. Tato metoda podporuje vzájemné učení a aktivní účast všech zainteresovaných partnerů včetně lidí ohrožených chudobou a sociálním vyloučením v případě strategie sociálního začleňování. Koordinační a monitorovací úlohu má Evropská komise. .

Národní akční plán sociálního začleňování České republiky do Evropské unie na léta 2004-2006, navazující na Společné memorandum z prosince 2003, je především národní strategií, jejímž cílem je zajistit řešení problémů chudoby a sociálního vyloučení náležitou pozornost. Politiku sociálního začleňování promítá do ostatních relevantních oblastí, jako jsou zaměstnanost, sociální ochrana, zdravotní péče,

vzdělávání, bydlení, prevence sociálně negativních jevů aj. Plán vychází ze Společných cílů boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení Evropské unie tak, jak byly schváleny v prosinci 2000 na zasedání Evropské rady v Nice a upraveny Výborem pro sociální ochranu. Jedná se o tyto globální cíle:

- usnadňovat účast na zaměstnání a přístup ke všem zdrojům, právům, zboží a službám,
- předcházet rizikům sociálního vyloučení,
- pomáhat nejvíce zranitelným,
- mobilizovat všechny relevantní aktéry.

I když má Česká republika ve srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie nízkou míru ohrožení chudobou (cca 8% populace), patří potírání chudoby a sociálního vyloučení mezi její priority. Vzhledem k tomu, že se jedná o první Národní akční plán, chce obsáhnout všechny oblasti, v nichž může docházet k sociálnímu vyloučení a k propadu do chudoby.

Důležitou podmínkou úspěchu strategie sociálního začleňování je její těsné provázání s hospodářskou politikou státu. Naše hospodářství prochází v současné době strukturálními změnami. Národní akční plán proto klade důraz na podporu regionů se strukturálními problémy, především na podporu zaměstnanosti, která je považována za nejlepší ochranu před sociálním vyloučením. Podpora zaměstnanosti není zaměřena jen na tvorbu nových pracovních míst, ale také na odpovídající pracovní podmínky, jelikož cílem je vytvořit pokud možno dobré pracovní prostředí pro všechny. Národní akční plán věnuje pozornost především těm skupinám obyvatel, jejichž přístup k zaměstnání je ohrožen. A aby trh práce odpovídal stále náročnějším požadavkům moderní doby, je nutno věnovat více pozornosti podpoře celoživotního

vzdělávání a rozvoji informační společnosti. V oblasti sociálních a zdravotních služeb se plán zaměřuje hlavně na kvalitu služeb v souladu s celoevropskými trendy a chystanými úpravami v oblasti služeb v obecném zájmu. Důraz je kladen na oblasti, které s sebou nesou nová rizika sociálního vyloučení, jako jsou např. informační technologie a s tím spojené začlenění. Velká pozornost je věnována prevenci sociálního vyloučení a skupinám osob ohrožených sociálním vyloučením, které nebyly výrazněji zmíněny ve Společném memorandu o sociálním začleňování.

V kontextu s výsledky práce vládou zřízené (květen 2003) Komise pro přípravu Společného memoranda o sociálním začleňování a Národního akčního plánu sociálního začleňování, schváleného usnesením vlády České republiky č. 730 ze dne 21. července 2004, považují za správné se zmínit o nejnaléhavější výzvě a o nejbezprostřednějších politických prioritách ve vztahu k potírání chudoby a sociálního vyloučení, které identifikovaly společně vláda České republiky a Evropská komise. Ve výzvě jsou obsaženy tyto hlavní úkoly:

- reagovat na pokračující strukturální změny, které vyvolávají výkyvy na trhu práce a zvyšují nezaměstnanost, zejména strukturální a dlouhodobou; podporovat vytváření nových a dlouhodobě udržitelných pracovních míst,
- podporovat a povzbuzovat dlouhodobě nezaměstnané k návratu do zaměstnání, a tím redukovat závislost na sociální ochraně,
- podporovat odstranění podmínek vedoucích ke znevýhodnění ve vzdělávání skupin ohrožených sociálním vyloučením, definovat systém celoživotního učení zákonem a vytvářet

podmínky pro zajištění vazeb mezi vzdělávacím systémem a potřebami trhu práce,

- přizpůsobit systémy ochrany a zdravotní péče tak, aby lépe reagovaly na sociální změny, zejména na stárnutí populace,
- zlepšit přístup k dostupnému a kvalitnímu bydlení. [21]

Evropská unie se sociální problematikou jako jednou z nejvýznamnějších a stále aktuálních oblastí soustavně a systematicky zabývá ve všech svých orgánech, samozřejmě především v příslušné odborné a statutární komisi. Snad není nevhodné dokladovat tato tvrzení ze současnosti: deník Právo uveřejnil na toto téma dne 10. února 2005 rozhovor s českým eurokomisařem pro zaměstnanost a sociální věci Vladimírem Špidlou, v němž mj. uvedl: „Klíčový evropský cíl je snižovat chudobu. Například v USA činí 23%, nicméně i 15% (v EU) je značné číslo a Unie chce hranici snížit. Nejlepší státy v EU, jako je Česko, mají tuto míru kolem deseti procent, což je dosažitelný cíl. Jsem rád, že Česká republika má nejnižší míru chudoby mezi všemi státy, kde se to dá změřit, a také patří ke třetí zemi na světě podle oficiálních tabulek, pokud jde o „relativně“ rovnoměrnou distribuci příjmů... Kdybychom sociální politiku opustili jako koncepci, zvýšilo by to míru chudoby až o deset procent.“

Plná zaměstnanost, zvýšení sebedůvěry pracujících, rovné příležitosti pro všechny a boj proti chudobě jsou hlavní priority sociální agendy, strategického dokumentu pro příštích pět let, který Vladimír Špidla předložil Evropské komisi v březnu t.r. Hlavním cílem tohoto dvanáctistránkového dokumentu je:

- zapojit více lidí do trhu práce,
- zvýšit dostupnost lepších pracovních míst,
- zajistit přenosnost penzijních a sociálních dávek,

- přezkoumat přechodná opatření proti nováčkům,
- zamezit diskriminaci žen a menšin,
- analyzovat dopad stárnoucí populace v Evropské unii,
- zřídit institut pro rovnost žen a mužů,
- vyjasnit úlohu veřejně prospěšných sociálních služeb.

Z dokumentu vyplývá, že stěžejním úkolem je modernizace evropského sociálního modelu a trhu práce v rámci nedávno provedených úprav lisabonské strategie, zaměřujících se na ekonomický růst jako podmínky růstu zaměstnanosti. Vyzývá k partnerství mezi úřady na místní, regionální a národní úrovni, mezi zástupci odborů a zaměstnavateli a nevládními organizacemi. Cílem modernizace sociálního modelu, v tomto dokumentu prezentovaném, však není utváření nové legislativy, která většinou náleží do kompetence členských zemí EU, ale spíše nasměrování obecných trendů a zvýšení důvěry v budoucnost. Jak se zde zdůrazňuje, evropský sociální model není zátěž, není něčím, co leží v muzeu, ale něco, co se mění a upravuje, co podléhá závažným demografickým změnám.[5]

4.3. Koordinace politik sociálního zabezpečení v EU

Jedním ze základních principů Evropské unie je právo občana na volný pohyb. Pro oblast sociálního zabezpečení z toho vyplývá povinnost všech členských států zacházet s migrujícími občany stejně jako s vlastními státními příslušníky tak, aby nebyla omezena jejich možnost pracovat v různých zemích mimo svou vlast. V oblasti sociálního zabezpečení zatím nedochází k harmonizaci národních sociálních systémů členských států, ale pouze k jejich koordinaci. Důvodem je především různorodost sociálních systémů států, které jsou založeny často na odlišných principech a mají i různé institucionální uspořádání.

Koordinace ponechává národní předpisy beze změn – rozdíly mezi národními systémy zůstávají. Koordinace nahrazuje pouze ta národní pravidla, která jsou pro migrujícího občana nevýhodná.

Základní normou pro koordinaci politik sociálního zabezpečení v rámci Evropské unie je především Nařízení Rady Evropského společenství č. 1408/71 o aplikaci soustav sociálního zabezpečení na osoby zaměstnané, samostatně výdělečně činné a jejich rodinné příslušníky pohybující se v rámci EU.

Koordinace sociálního zabezpečení je založena na čtyřech základních principech:

- princip jednotného pojištění neboli princip aplikace právního řádu jediného státu (na základě tohoto principu by nemělo dojít k situaci, kdy by migrující osoba podléhala právním řádům více států nebo naopak nebyla pojištěna nikde),
- rovnost zacházení (stejné povinnosti a stejné výhody i pro migrující osoby),
- princip sčítání dob pojištění (bez ohledu na délku jednotlivých dob),
- princip zachování nabytých práv (výplata dávek nejenom ve státě, kde je získal, ale i do ciziny).

Nařízení se vztahuje na koordinaci sociálního zabezpečení, které zahrnuje:

- dávky v nemoci a mateřství,
- dávky v invaliditě,
- dávky ve stáří,
- dávky pozůstalým,

- dávky při pracovních úrazech a nemocech z povolání,
- pohřebné,
- dávky v nezaměstnanosti,
- rodinné dávky.

Koordinační dávky se tudíž nevztahují na následující dávky, které jsou zakomponovány v českém systému sociálního zabezpečení:

- dávky sociální a zdravotní pomoci,
- dávky, které jsou založeny na dohodách mezi zaměstnanci a odbory,
- dávky pro oběti války nebo následků války.

V oblasti systémů sociálního zabezpečení států, které se před necelým rokem staly členy Evropské unie a jsou vzhledem k celkovým transformacím jejich společnosti v nových hospodářských a společenských podmínkách s orientací na tržní ekonomiku, postupně dochází ke sbližování sociálních systémů, neboť se formují na určitých základech, které jsou fundamentální v převážné většině zemí Evropské unie.

Uspořádání celého systému sociálního zabezpečení v České republice by mělo především vést ke zvýšení jeho účinnosti a dosažení provázanosti všech působících sociálních nástrojů a institucí. Jako účelné se ukazuje vycházet z následujících principů, které jsou respektovány v tržních ekonomikách:

- princip universality,
- princip uniformity,
- princip komplexnosti ,
- princip adekvátnosti,
- princip sociální garance,

- princip sociální spravedlnosti,
- princip participace.

Sociálnímu zabezpečení se přikládá v různých zemích různý obsah a setkáváme se s řadou přístupů k jeho vymezení. Zatímco v užším pojetí se sociální zabezpečení omezuje pouze např. na důchodové zabezpečení a sociální služby, v širším pojetí zahrnuje řadu sociálních institutů od zabezpečení v nemoci, zabezpečení matek, pomoci při výchově dětí atd. až po zabezpečení v nezaměstnanosti. V tomto smyslu se hovoří o systému sociální ochrany.

Nejrozšířenějším pojetím v současné době je sociální zabezpečení ve smyslu souhrnného označení pro všechny sociální instituce, poskytující občanům radu, ochranu, materiální a peněžní plnění, služby a azyl k uspokojení jejich společností uznaných sociálních potřeb.

V nejnovějších dokumentech Evropské unie je v současné době nahrazován termín sociální politika a sociální zabezpečení obecným názvem sociální ochrana a systém sociální ochrany. Nástrojem sociální ochrany je sociální politika, jejíž podstatnou součástí tvoří sociální zabezpečení. Celá oblast sociální politiky je ovšem podřízena základním hodnotám a humanistickým ideálům, na kterých je postavena evropská civilizace. Sociální politika musí být koncipována tak, aby napomáhala k praktickému uplatnění těchto hodnot. V současné době je pro oblast sociální ochrany naprosto klíčovými hodnotami lidská důstojnost, svoboda pohybu a rovnost životních šancí.[12]

4.4. Dílčí závěr

Transformující se ekonomiky států střední a východní Evropy včetně České republiky vstoupily do Evropské unie se značně zaostávající hospodářskou úrovní. Zapojením se do evropských struktur lze jejich minulou zaostalost rychleji překonat. Spojení zemí nestejně ekonomické úrovně však vyvolává určitá rizika. Předpokladem bezproblémového průběhu integrace je proto ekonomické vyrovnávání, tj. dosažení co možná nejvyššího stupně konvergence. Ekonomická transformace České republiky v době přípravy ke vstupu ani po vstupu do Evropské unie neměla za následek ohrožení nebo dokonce zánik sociální soudržnosti.

Národní akční plán sociálního začleňování České republiky do Evropské unie v letech 2004 – 2006 shrnuje programy, plány a opatření, které jsou již realizovány nebo je plánováno jejich spuštění. Opatření ve prospěch znevýhodněných skupin a pro potírání chudoby a sociálního vyloučení jsou obsažena zejména v programových dokumentech. Cílem Národního akčního plánu je také stanovit rámec (tj. identifikovat hlavní oblasti, problémy a znevýhodněné skupiny) pro přípravu budoucích programových dokumentů v rámci našeho členství v Evropské unii.

Přes rozdíly národních systémů v oblasti sociálních systémů se uplatňuje v České republice řada blízkých postupů a mechanismů. Konvergence cílů a opatření, na podkladě společných záměrů, je však pro chod Evropské unie životně důležitá a společné minimální standardy jsou nezbytné, má-li se i při respektování odlišných sociálních systémů zachovat její soudržnost a základní princip. Hlavním standardem je určitá koordinace sociálních systémů v oblasti jednotného pojištění, rovnosti zacházení, sčítání dob pojištění a zachování nabytých práv pro

všechny občany Evropské unie. Koordinace systémů na této úrovni umožní občanům volný pohyb v rámci Evropské unie, který je jejich základním právem.

Závěr

Bakalářská práce je určitým hodnocením úlohy systému sociálního zabezpečení v České republice v době jejího začlenění do společenství Evropské unie na pozadí historických, politických a sociálních aspektů vzniku, vývoje a místa mezilidské solidarity, sociálních postojů a pomoci v lidské společnosti.

Z pohledu dějin vývoje lidské společnosti je sociální zabezpečení resp. jeho prvky, jako je pomoc a péče, důležitým fenoménem mezilidské solidarity. Pomoc a péče existovaly mezi lidmi na každém vývojovém stupni lidské společnosti, měnily se však jejich formy a úroveň. V moderní společnosti jsou již výraznějším jevem a dostávají se do popředí, neboť stupňující se dělba práce přináší větší nároky na život člověka. Vznikají složité životní situace a sociální rizika, které již vyžadují zásah organizovaných subjektů pomoci, s cílem je zmírnit a především jim předcházet. Období před organizováním státní sociální politiky můžeme charakterizovat jako období s projevy mezilidské solidarity na úrovni rodového zřízení, kmene, obce, panství šlechty, církevních sbírek, cechů. Zpočátku se jednalo spíše o projevy spontánního milosrdenství s omezeným působením. V období středověku byla nositelem pomoci chudým šlechta a církev formou křesťanské služby, která byla ale omezená a nesystematická. Na sklonku středověku se objevily prvky pomoci řemeslných cechů a obcí. Pozdější vývojový proces sociální solidarity je ovlivněn specifickými zájmy různých skupin obyvatelstva. Klasická systémová opatření sociální pomoci přinesl až vznik státních útvarů v novověkých dějinách. Vývoj v této oblasti je prakticky završen vznikem tzv. státu blahobytu – státu sociálního ve XX. století.

V práci jsem přiblížil systémové principy řešení sociální politiky v evropských zemích, jejíž fundamentálním základem je Evropská sociální charta a s největší pravděpodobností bude i novodobá evropská ústava. V Evropě se postupně vytvořily tři přístupy k řešení sociální politiky – liberalistický, sociálně demokratický a konzervativní. Z hlediska občana se „nejsociálněji“ jeví sociálně demokratický systém, který je charakterizován vysokou odpovědností státu za eliminaci sociálních problémů. Přijetí Evropské sociální charty a prosazování sociálních principů do Evropské ústavy je výrazem tradice, která je spojena s křesťanskou etikou zdůrazňující dosavadní snahy o zákonné zakotvení sociálního rozměru evropské společnosti na nejvyšší možné úrovni.

Dále jsem zde představil principy sociálního systému v novodobých dějinách Československa a České republiky, fundamentální princip ukotvení sociálních práv v ústavním pořádku České republiky a základní pilíře sociálního zabezpečení v České republice – systémy sociálního pojištění a státní sociální podpory a sociální pomoci, jejichž cílem je předcházet, zmírňovat a odstraňovat následky sociálních událostí a nepříznivých situací občanů. Zakotvení sociálních práv v ústavním pořádku České republiky je důležitým momentem, který jasně deklaruje orientaci naší společnosti na klasický sociální stát.

Nosnou částí práce je hodnocení hospodářských a sociálních aspektů vstupu České republiky do Evropské unie a jejich působení na postupnou transformaci české společnosti. Po vstupu do Evropské unie je v oblasti sociálního zabezpečení veden vzájemný dialog a společné hledání optimální, sociálně vyvážené, ekonomicky udržitelné sociální ochrany českých občanů při sociálním začleňování České republiky do Evropské unie. Již platná konkrétní opatření na úseku koordinace

sociálního zabezpečení v rámci členských států Evropské unie umožní volný pohyb pracovních sil, který je jedním z důležitých základních práv občanů.

Z obsahu mé práce vyplývá, že úloha sociálního zabezpečení v sociálním systému České republiky i po vstupu do společenství Evropské unie neztratila nic ze svého obsahu a je nadále jednou z prioritních oblastí politiky českého státu. Lze konstatovat, že současný sociální systém své základní funkce plní. Oblast mechanismů a postupů v sociálním pojištění, státní sociální podpoře a sociální pomoci, která je v českém sociálním systému uplatňována, lze vcelku bezproblémově koordinovat se sociálními systémy ostatních členských států Evropské unie. Zmíněnou oblast hodnotím jako odpovídající současným ekonomickým a společenským možnostem našeho státu a rovněž i potřebám občanů s tím, že je dostatečně harmonická s praxí v členských zemích Evropské unie.

Sociální politika patří ve společenství Evropské unie k tzv. sdíleným politikám, kde je vyžadována „pouze“ koordinace příslušných mechanismů a postupů. V souladu se záměry Evropské unie v této oblasti mám zato, že pro plné zesouladnění základních standardů sociálních systémů, by bylo vhodné pokračovat v přijímání opatření v následujících oblastech:

1. legislativní (úprava nebo přijetí nových příslušných právních norem, které budou harmonické se základními normami v ostatních členských zemích),
2. organizační (sociální systém by měl být koncipován tak, aby bylo při jeho provozování zachováno hledisko hospodárnosti ze strany státu, tzn. aby většina prostředků nebyla vynakládána na personální a technické zabezpečení sociálního systému),

3. politické (zaměřit se na tvorbu prostředků, které plynou do sociálního systému, ne však formou zvyšování daňové zátěže občanů, ale především prosazováním účinných mechanismů politiky zaměstnanosti; rovněž dále nastavit opatření sociální politiky tak, aby účelně motivovala občany k vlastní aktivitě).

Úloha sociálního zabezpečení na pozadí transformace do „evropské společnosti“ je důležitá rovněž z důvodu, že proklamované principy sociální solidarity a soudržnosti nemusí pokračovat na stejné úrovni jako dosud a mohou doznat určitých změn v důsledku evropského, resp. celosvětového vývoje. Fenomén státu blahobytu může být postupně redukován v závislosti na celkovém vývoji hospodářství, na kvalitě ekonomických procesů a politické orientaci. Předpokládejme, že česká a evropská tradice aktivní sociální politiky zůstane nadále trvalým fenoménem a neutrpí případnými ústupky či reformami na svých humánních hodnotách.

Resumé

Bakalářská práce objasňuje úlohu sociálního zabezpečení jako součásti sociálního systému v České republice na historickém pozadí vývoje společnosti, význam mezilidských vztahů nesoucích prvky solidarity a humanity, ale především hodnotí jeho úlohu v souvislosti se vstupem České republiky do společenství Evropské unie.

Mezilidská pomoc a péče existovaly od pradávna a jsou důležitým fenoménem lidské společnosti. V souvislosti s rostoucí dělbou práce a stupněm vývoje společnosti se potřeba pomoci a péče potřebným lidem kvalitativně měnila a získávala širší rozměry, a proto se postupně iniciativy v této oblasti ujímá stát, neboť prohlubující se rozpory ve společnosti si již vyžadovaly hlubší opatření, která byla pouze v moci státu. Státní zásahy měly konkrétní sociální charakter a s postupem času můžeme hovořit o budování ucelených systémů státní sociální pomoci a zabezpečení, které vrcholily ve XX. století tzv. sociálním státem „welfare state“.

Podstatná část práce je věnována systému sociálního zabezpečení v České republice v souvislostech s jejím členstvím v Evropské unii. Současně nastavený sociální systém České republiky dostatečným způsobem plní svou základní úlohu při transformaci společnosti do podmínek sociálně tržního prostředí a svou úlohou, úrovní a základními přístupy k řešení sociální problematiky, je srovnatelný se sociálními systémy členských zemí Evropské unie a umožňuje vcelku bezproblémovou koordinaci opatření v rámci sdílené politiky sociální.

V souvislosti s novou situací a orientací České republiky v rámci prohlubování evropské integrace je však třeba mít stále na paměti klady

i možné nepříznivé dopady našeho členství v Evropské unii, zejména ve vztahu k postupující se všeobecné globalizaci světa, která silně ovlivňuje politický, ekonomický, sociální, bezpečnostní i kulturní vývoj ve všech světadílech.

Předpokládejme, že fenomén sociálního státu zůstane nadále fenoménem v životě občanů i v nových podmínkách vývoje naší i evropské společnosti.

Anotace

Kácl, V. *Úloha sociálního zabezpečení v sociálním systému České republiky po vstupu do Evropské unie* [Bakalářská práce] Institut mezioborových studií Brno: Universita Tomáše Bati ve Zlíně, 2005. 63 s.

Bakalářská práce pojednává o fenoménu mezilidské solidarity a pomoci na historickém pozadí vývoje evropských společenství a o dimenzích vzniku sociální politiky a sociálního zabezpečení v Evropě. Charakterizuje podstatu sociálního zabezpečení jako součásti sociálního systému České republiky a jeho úlohu v souvislosti s transformací české společnosti na konci XX. a počátku XI. století a při začleňování do společenství Evropské unie.

Klíčová slova:

sociální solidarita, sociální zabezpečení, sociální stát, sociální politika, sociální systém České republiky, sociální charta, sociální začleňování, Evropská unie.

Annotation

Kácl, V. *The role of social security in the social system of the Czech Republic after the entrance to the European Union* [Bachelor thesis] Institute of interbranch studies Brno: Tomas Bata's University in Zlin, 2005. 63 pages.

The bachelor thesis deals with a phenomenon of interpersonal solidarity and help on the historical background of the evolution of european communities and with the origin of social policy and social

security in Europe. It describes the social security substance as a part of the social systém of the Czech Republic and its role in the czech society transformation at the end of 20th and the beginning of 21st century and its incorporation in the European Union.

Key words:

social solidarity, social security, welfare state, social policy, social systém of the Czech Republic, social charter, social incorporation, European Union.

Literatura a prameny:

- [1] DEYL, Z. V. *Sociální vývoj Československa 1918-1938*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985. 221 s.
- [2] BARNES, J. *Zakladatelé myšlení* [Přel. Berka, K.] 1. vyd. Praha: Svoboda, 1994. 315 s.
- [3] HUSA, V. *Dějiny Československa*. 2. vyd. Praha: Orbis, 1961. 510 s.
- [4] KLVAČOVÁ, E. a kol. *Vstup do Evropské unie*. 1. vyd. Praha: Professional Publishing, 2003. 230 s.
- [5] KLVAČOVÁ, E. a kol. *Prohlubování evropské integrace*. 1. vyd. Praha: Professional Publishing, 2003. 212 s.
- [6] KOSÍK, K. *Předpotopní úvahy*, 1. vyd. Praha: TORST, 1997. 257 s.
- [7] KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. 2. vyd. Praha: Kodex, 1994. 327 s.
- [8] KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. 3. vyd. Praha: ASPI, 2005. 504 s.
- [9] KVAČEK, R. *České dějiny II*. 2. vyd. Praha: SPL Práce, 2002. 243 s.
- [10] KVASIL, B. a kol. *Encyklopedie Dějiny novověku I*. 1. vyd. Praha: SPN, 1969. 880 s.
- [11] KVASIL, B. a kol. *Encyklopedie Dějiny novověku II*. 1. vyd. Praha: SPN, 1969. 976 s.
- [12] MUNKOVÁ, G. a kol. *Sociální politika v evropských zemích*. 1. vyd. Praha: Karolinum UK, 2004. 189 s.
- [13] ODSTRČIL, O. *TGM národu: Časové odpovědi z jeho díla (Otázka sociální)*. 1. vyd. Praha: Zemská rada osvětová, 1947. 265 s.
- [14] PAVLÍČEK, V. a kol. *Ústavní právo a státověda II. díl*. 1. vyd. Praha: Linde, 2002. 248 s.
- [15] RYS, V. *Česká sociální reforma*, 1. vyd. Praha: Karolinum UK, 2003. 179 s.
- [16] TOMEŠ, J. a kol. *Právo sociálního zabezpečení*, 2. vyd. Praha: Spolek českých právníků Všechno, 1998. 208 s.
- [17] VEČEŘA, M. *Sociální stát (studijní texty)*, 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 112 s.
- [18] VINTROVÁ, R. a kol. *Sociální a ekonomické souvislosti integrace České republiky do Evropské unie*, 1. vyd. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii, 2002. 190 s.

- [19] ŽIŽKOVÁ, J. a kol. *Základy sociální politiky - skripta*. 1. vyd. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1994. 98 s.

Další důležité zdroje:

- [20] *Společné memorandum o sociálním začleňování*. Praha: MPSV České republiky, 2004.
[21] *Národní akční plán sociálního začleňování*. Praha: MPSV České republiky, 2004.

Internetové odkazy:

Webové stránky Ministerstva práce a sociálních věcí České republiky, www.mpsv.cz.
Webové stránky Ministerstva vnitra České republiky, www.mvcr.cz.
Webové stránky Ministerstva zahraničních věcí České republiky, www.euroskop.cz.
Webové stránky Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, www.vupsv.cz.

Základní právní normy:

Zákon č. 54/1956 Sb., o nemocenském pojištění, v platném znění.
Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, v platném znění.
Zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti, v platném znění.
Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod, v platném znění.
Zákon č. 42/1994 Sb., o penzijním pojištění, v platném znění.
Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, v platném znění.
Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, v platném znění.
Zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, v platném znění.